

Hva betyr ordene?

Begrepsforståelse
hos personer med nedsatt
kognitiv funksjonsevne

**Else Mønnesland, psykologspesialist,
tidligere ansatt ved habiliteringstjenesten
for barn og unge elseland@hotmail.no**

**Arja Melteig, spesialergoterapeut,
habiliteringstjenesten for voksne
arja.melteig@sthf.no**

**Rigmor Holm, fagkonsulent,
habiliteringstjenesten for barn og unge
rigmor.holm@sthf.no**

Innledning

I Norge har vi et lovverk som gjenspeiler gode holdninger og intensjoner vedrørende mennesker med nedsatt funksjonsevne. Likeverd, likestilling, frihet og selvstendighet er nøkkelord i Meld. ST 45 (2012-2013). Mennesker som arbeider for personer med nedsatt kognitiv funksjonsevne, er stort sett engasjerte og ønsker å gjøre en innsats for at tjenestemottakerne skal få et bra liv, der likeverd og størst mulig innflytelse på egen livssituasjon ivaretas. Men gode tanker og intensjoner er ikke nok. I praksis begrenses ofte effekten av vårt samarbeid med målgruppen fordi vi ikke helt forstår hva det vil si å ha forståelsvansker. Når det gjelder mennesker med lettere nedsatt kognitiv funksjonsevne, har vi ofte en tendens til å glemme hvor omfattende denne funksjonsnedsettelsen er. Det

I praksis begrenses ofte effekten av vårt samarbeid med målgruppen fordi vi ikke helt forstår hva det vil si å ha forståelsvansker.

ligger i sakens natur at denne gruppen mennesker har et større behov for hjelp enn andre til å forstå verden omkring seg. Gode hjelpere gir seg derfor god tid til å forklare ulike forhold, men ofte forklares vanskelige begreper med flere vanskelige ord. De fleste med lett kognitiv funksjonsnedsettelse har tilsynelatende et greit språk og kan bruke ganske avanserte ord. Men hvor ofte stopper vi opp for å undersøke

De er ofte imponerende utholdende i situasjoner der de ikke forstår hva som foregår eller hva som forventes av dem.

hva som egentlig blir oppfattet og forstått? Personer med forståelsvansker forventes å delta i planlegging og ha en mening om ting som angår dem selv. De er ofte imponerende utholdende i situasjoner der de ikke forstår hva som foregår eller hva som forventes av dem. Kanskje har de en viss følelse av hva ordet står for, for eksempel at renter har noe med penger å gjøre, men er så vant til å ikke forstå, at de sjelden stopper opp og spør hva ordet betyr. De forsøker å henge med. Dersom det i neste setning også kommer et ord som de har litt vag forståelse av, er det lett å ramle helt av lasset. Det blir anstrengende å følge med og umulig å få en god forståelse av innholdet. Det er langt enklere å late som en følger med eller å melde seg ut av situasjonen. På grunn av manglende ordforståelse kan for eksempel deltakelse i et ansvarsgruppemøte oppleves fremmedgjørende i stedet for å gi følelse av selvstendighet og likeverd.

På grunn av manglende ordforståelse kan for eksempel deltakelse i et ansvarsgruppemøte oppleves fremmedgjørende i stedet for å gi følelse av selvstendighet og likeverd.

Forsiden på heftet som er laget av habiliteringstjenesten ved Sykehuset Telemark

Formidling av kunnskap er vanskelig

I habiliteringsarbeidet opplever vi at det er vanskelig å formidle kunnskapen på en måte som blir riktig oppfattet.

Selv om vi både på kurs og i veiledning tar opp ulike temaer vedrørende seksualitet, lykkes vi ikke alltid like godt. Når det gjelder et begrep som voldtekt, har mange fått med seg at dette har noe med vold/slåssing/vondt og/eller sex å gjøre.

Forståelsen kan imidlertid være noe uklar, som følgende eksempler viser:

Et kjærestepar møtte helt fortvilt til samtale hos fagpersonen i habiliterings-tjenesten. Paret forklarte at den unge mannen i kjæresteforholdet var blitt en *voldtektsmann*, og de hadde forstått at slike blir satt i fengsel. De fortalte at det hadde vært «blod overalt» på badet, og at hun måtte til legevakt. Det viste seg etter hvert at den aktuelle situasjonen ikke var fullt så dramatisk. De hadde lekeslåss og kilt hverandre – slik de ofte gjorde. Han tålte dessverre ikke kiling så godt, og kom i skade til å slå henne rett på nesa! Lettelsen var stor da det ble avklart at neseblod ikke hadde noe med voldtekt å gjøre og at han kunne fortsatt gå som en fri mann!

At ordet voldtekt kan være vanskelig å forstå, viser også dette eksemplet:

Ei jente på 18 år med lett kognitiv funksjonsnedsettelse hadde fått seg kjæreste og var veldig forelsket. En dag kom hun hjem til moren sin og fortalte at hun var blitt voldtatt. Moren tok seg god tid til å snakke med jenta for å finne ut hva som hadde skjedd. Det viste seg at samleiet hadde vært frivillig, og jenta var tydelig på at hun hadde hatt lyst til å ha samleie med gutten. Det hadde imidlertid

gjort vondt, og jenta trodde derfor at det måtte være voldtekt. I tillegg til å prate med mor om det som hadde skjedd, hadde jenta også snakket til andre om at hun hadde blitt voldtatt. Dette førte til at politiet ble kontaktet, og det holdt på å bli en stor sak ut av det. På grunn av en fornuftig mor som aksepterte at jenta var blitt så gammel at hun kunne være sammen med en kjæreste seksuelt, og som tok seg god tid til å finne ut hva som egentlig hadde skjedd, ble anmeldelsen henlagt.

Ved habiliteringsseksjonen i Telemark får barn og ungdom med diagnosen lett psykisk utviklingshemming tilbud om parallelle ukeskurs til foresatte og barnet/ungdommen. Det første kurset er for barn på mellomtrinnet i barneskolen, det neste i løpet av ungdomsskoletiden og det siste mens ungdommen går i videregående skole. På disse kursene har vi mye stoff vi gjerne vil gjennom. Vi ønsker å gi kunnskap og arbeide med holdninger knyttet til en rekke temaer som hygiene, kosthold, seksualitet, vennskap, fritid, arbeidsliv og om det å flytte fra foreldrehjemmet. Vår utfordring er å formidle kunnskaper og holdninger slik at det gir endring hos barn og ungdom med lett kognitiv funksjonsnedsettelse. Hvor mye har de evne til å ta imot på en uke? Hvor

Men verken visuelt materiale eller rollespill gir ønsket læringsutbytte dersom det blir fulgt av ord som er vanskelige å forstå.

mye sitter igjen etter noe tid? Nye vennskap, sosial mestring og fysisk utfoldelse i nye situasjoner gir umiddelbar glede og vil ha en verdi i seg selv. Men vi er fullt klar over at læringsutbytte av dagene vil være begrenset, dersom det ikke følges opp av foresatte og skole.

Vi forsøker i størst mulig grad å legge opp til praktisk erfaringslæring. Det blir likevel en del stoff vi gjennomgår mens vi sitter rundt et bord i noe som kan minne om en skolesituasjon. Heldigvis er det utarbeidet mye godt visuelt undervisningsmateriale. Til mange temaer kan en ha konkrete hjelpemidler til støtte i samtalen. Vi benytter også rollespill. Men verken visuelt materiale eller rollespill gir ønsket læringsutbytte dersom det blir fulgt av ord som er vanskelige å forstå. Samtalen er det bærende element i formidlingen.

På et kurs tidlig på totusentallet hadde vi brukt lang tid på å snakke om seksualitet. I pausen spurte ei jente forsiktig «Hva er egentlig samleie?» Vi trodde det var klinkende klart for alle i gruppa etter å ha hørt våre forklaringer og sett vårt gode billedmateriale.

Dette ble en aha-opplevelse for oss som gjorde at vi ble mye mer fokusert på hvilke ord vi brukte, og hva som egentlig ble forstått.

Språkforståelse

Alle fagfolk som jobber med mennesker med lettere nedsatt kognitiv funksjons-evne, vet at en må bruke et enkelt språk. Vi informerer foreldre og hjelpere om at det må snakkes med korte og enkle setninger. Foranstilte leddsetninger gjør det komplisert å oppfatte meningsinn-

holdet riktig. Lange setninger og mange oppramsinger setter for store krav til hukommelsen. Utsagnene bør derfor være korte. Noen foreldre har trent barna til å forstå en del vanlige ordspråk og billedlige uttrykk. For andre barn blir forståelsen umulig å fatte når samtalepartnern gjør bruk av slike språklige virkemidler. Alt dette er godt kjent, og de fleste etterstreber å benytte et enkelt språk. Riktignok kan dette være vanskelig, og

I helsevesenet bruker vi mye faguttrykk og glemmer lett hvilke ord som benyttes i dagligtale.

ikke alle hjelpere lykkes like godt. Vi må imidlertid ikke bare ha fokus på syntaks. Ofte lar en seg lure av at personer med forståelsvansker selv benytter ord og uttrykk som de ikke har full innholdsforståelse av. Derfor er det viktig hvilke ordvalg vi benytter oss av. I helsevesenet bruker vi mye faguttrykk og glemmer lett hvilke ord som benyttes i dagligtale. Vi er også boklig skolert og har et relativt avansert dagligspråk. Det fører til at vi blir vanskelige å forstå både for en del pårørende og i enda større grad for barn og ungdom med generelle forståelses-

Det er bare våre mottakere som kan fortelle oss når vi bruker et ord som er vanskelig å forstå.

Man kan ikke si alt til alle

Hvem en kan snakke med om hva er et av mange tema som tas opp på kursene.

vansker. Dette har gått mer og mer opp for oss. Men for å vite når vi bruker «fremmedord», trenger vi hjelp. Det er bare våre mottakere som kan fortelle oss når vi bruker et ord som er vanskelig å forstå.

Hvordan vite hva som blir forstått

På kursene har vi funnet et enkelt hjelpemiddel som kan gi oss tilbakemelding om hva som blir forstått. Alle barna/ungdommene får utdelt et rødt og et grønt kort. Disse kortene er med oss gjennom hele kurset. Vi starter forsiktig med å stille spørsmål som barna og ungdommene finner ufarlige. Det kan være spørsmål om hvem som liker taco bedre enn pizza, hvem som liker Hotell Cæsar osv. Etter hvert bruker vi kortene direkte i temaene. Det kan for eksempel være at vi ber de som tror de vet hva ordet samleie betyr, viser det røde kortet, mens de som ikke er helt sikker viser det grønne. Vi bruker også kortene i rollespill. Da stopper vi opp undervegs i rollespillet og spør om kursdeltakernes mening om det som skjer ved å vise grønt eller rødt kort. Vi voksne bestemmer til en hver tid hva kortene skal bety. Her er det ikke slik at grønt kort står for noe positivt og rødt for noe negativt. Vi er nøye på innarbeidingen av dette. Det er både fordi vi vil at barna/ungdommene skal følge med på

det vi sier, forstå spørsmålet og ikke velge den kortfargen de tror vi voksne vil ha. Etter hvert bruker vi kortene i mange sammenhenger. De kan uttrykke meninger uten å måtte formulere seg språklig, noe som gjør at alle kan delta. Gruppene er alltid flinke til å benytte kortene. Det gir en mulighet til deltakelse og forståelse som de fleste etter hvert finner inspirerende, selv om det krever litt av dem. Dette er barn og ungdommer som har lang trening i å forsøke å være usynlige i opplæringsituasjoner.

For oss er det mest lærerikt når vi spør barna om det er noen som tror de har forstått det vi nettopp sa, om de har forhåndskunnskap om et emne eller om de har forståelsen av et ord vi nettopp har brukt. Ved repetisjon av vanskelige begreper spør vi om det er noen som tror at de husker hva det betyr. Slike repetisjoner gjentas veldig mange ganger i flere dager når det er begreper som vi mener er spesielt viktige for dem å forstå. Vi kan ofte føle på at vi maser på dem, men det er vi voksne som synes repetisjon kan være kjedelig. Barna/ungdommene opplever økende mestring.

Ved bruk av de røde og grønne kortene har vi fått mange overraskelser! På et av kursene snakket fysioterapeuten med stor innlevelse om betydningen av fysisk aktivitet. Vi registrerte at ungdommene ikke var så engasjerte, selv om de tilsynelatende fulgte godt med. Etterpå repeterte vi det som var blitt sagt og snakket nærmere om temaet. Også her brukte vi kortene for å få klarlagt hva de forstod av ord og uttrykk. Det kom fram at ingen av deltakerne hadde forståelse av

Dette er barn og ungdommer som har lang trening i å forsøke å være usynlige i opplæringsituasjoner.

Det blir brukt ulike spill som utgangspunkt for snakke om hva ordene betyr.

Eller hvordan kan en holde tråden i samtalen på ansvarsgruppemotet når de snakker om vedtak. Ungdommen ønsker seg jo en støttekontakt, ikke et tak til å legge veden under!

uttrykket *fysisk aktivitet*. Derfor gav ikke det som videre ble formidlet noen mening for dem.

Et sentralt ord som prevensjon er et vanskelig ord. Vi repeterer dette *mange* ganger. Jenter må vite hva de svarer på, når de blir spurt om de bruker prevensjon. I en gruppe ungdommer var det ei jente som mente hun visste hva det betød; det er slik

som gamle får. Det var *pensjon* ungdommen tenkte på. Hvor forvirrende må det ikke være når helsesøster snakker om prevensjon og kondom samtidig! Eller hvordan kan en holde tråden i samtalen på ansvarsgruppemøtet når de snakker om vedtak. Ungdommen ønsker seg jo en støttekontakt, ikke et tak til å legge veden under!

Avsluttende kommentarer

Personer med lett kognitiv funksjonsnedsettelse blir i noen sammenhenger undervurdert, i andre sammenhenger overvurdert. Vi mener å ha sett at overvurdering er vanlig når det gjelder språklige ferdigheter. Manglende begrepsforståelse, også når det gjelder begreper og uttrykk som de selv benytter, er et alvorlig handicap i mange livssituasjoner. Vi har alle opplevd å være i situasjoner der vi ikke klarer å henge med i det som blir sagt. Dersom vi selv og andre har forventninger om at vi skal forstå, eller informasjonen er svært viktig for oss, er dette ingen god situasjon å være i. Personer med lett kognitiv funksjonsnedsettelse kommer ofte i slike situasjoner. Det kan føre til vedvarende usikkerhet og lav selvfølelse.

Manglende begrepsforståelse, også når det gjelder begreper og uttrykk som de selv benytter, er et alvorlig handicap i mange livssituasjoner.

Selv i materiell som er utarbeidet for denne gruppen, brukes det for mange ord og vendinger som vil være vanskelig å forstå. «Hva betyr ordene?» er tittelen på et ordforklaringshefte som er laget av et team fra Habiliteringsseksjonen i Telemark med støtte fra helsedirektoratet. I denne har vi tatt for oss begreper innen temaene kommune, økonomi og bolig som vi mener det vil være nyttig å kjenne betydningen av. Begrepene blir ikke definert fullstendig, men vi tar for oss aspekter som er relevante for målgruppa. Ordet «Bistand» forklares for eksempel på denne måten: «Bistand er det samme som hjelp. Vi bruker ofte ordet bistand når det er noen i kommunen som gir hjelpen. Noen får hjelp til å lære å vaske opp,- til å handle mat,- å vaske klær,- å støvsuge og rydde». Hver forklaring etterfølges av en illustrasjon og et eksempel der ordet blir brukt. Selv om vi har etterstrebet en enkel og forståelig formidling med tekst, bilder og eksempler, vil også dette være vanskelig for mange. I bruk sammen med en god hjelper, kan det imidlertid være et nyttig hjelpemiddel.

I Meld. St. 45 blir det lagt vekt på at personer med kognitive vansker må få hjelp til å se konsekvenser av egne valg og få språklige ferdigheter til å formidle hva de selv mener. Vi vil legge til: For at det skal skje må helpere/verge lære å snakke med et språk som blir forstått!

Ordforklaringsheftet «Hva betyr ordene?» og informasjon om Telemarksmodellen kan lastes ned fra hjemmesiden til HABU: www.sthf.no/habu ...

Foto: Scandinavian StockPhoto.